

2015

$\beta\ddot{y} \text{ — } \tilde{A} \overset{\circ}{A} \frac{1}{2} \ddot{A} \pm^3 \frac{1}{4} \pm \ddot{A}^{10} \textcircled{R} \text{ \AA } \acute{A} \text{ ; } \tilde{A} \ddot{A} \pm \tilde{A}^{-} \pm$
 $\beta\ddot{y} \text{ \AA } \text{ ; } \gg^1 \ddot{A}^1 \tilde{A} \ddot{A}^{10} \hat{I} \frac{1}{2} \pm^3 \pm, \hat{I} \frac{1}{2} \text{ }^0 \pm^1 .$
 $\beta\ddot{y} \mu \gg \mu \overset{\circ}{A}, \mu \acute{A}^{-} \pm \ddot{A} \cdot \hat{A} \gg \pm \ddot{A} \acute{A} \mu^{-} \pm \hat{A} . \left(\frac{1}{4} \mu \right)$
 $\beta\ddot{y} \ddot{A}^1 \hat{A} \text{ \AA } \text{ ; } \gg^1 \ddot{A}^1 \tilde{A} \ddot{A}^{10} - \hat{A} \text{ \AA } \textcircled{R} \tilde{A} \mu^1 \hat{A} \ddot{A}$
 $\beta\ddot{y} \text{ ; } \text{ ; } \ddot{A} \hat{I} \frac{1}{2} \ddot{A} \pm \hat{A} . \text{ \pounds } \acute{I} \frac{1}{2} \ddot{A} \text{ ; } \frac{1}{4} \text{ ; } \text{ }^1 \tilde{A} \ddot{A} \text{ ; } \acute{A}^{10}$
 $\beta\ddot{y} \mu^{\frac{3}{4}} \textcircled{R}^3 \cdot \tilde{A} \cdot \ddot{A} \text{ ; } \overset{\circ}{A} \frac{1}{2} \text{ ; } \frac{1}{4} \text{ }^{10} \text{ ; } \acute{I} \text{ }^0 \pm, \mu \tilde{A} \ddot{A} \hat{I}$
 $\beta\ddot{y} \text{ }^{\prime} \text{ }^1 - \text{ \AA } \mu^1 \ddot{A} \text{ ; } \frac{1}{4} \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{4} \mu^{-} \text{ ; })$

Manitakis, Antonis

<http://hdl.handle.net/11728/7363>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

(με αφορμή τις πολιτιστικές χρήσεις της
Ροτόντας. Σύντομο ιστορικό και εξήγηση του νομικού
καθεστώτος που διέπει το μνημείο)

Του Αντώνη Μανιτάκη

[Πρόκειται για μελέτη του συγγραφέα που πρωτο-δημοσιεύτηκε μετά τα γεγονότα της Ροτόντας, πριν από είκοσι χρόνια («Νόμος και Φύση». 1995) που είχαν οδηγήσει στον βανδαλισμό της καταστροφής του πιάνου, με το οποίο θα δινόταν ένα ρεσιτάλ («βραδιά πιάνου από τον Σάκη Παπαδημητρίου, Δευτέρα, 30 Οκτωβρίου 1995»). Το ζήτημα της πολιτιστικής χρήσης του χώρου της Ροτόντας έγινε ξανά επίκαιρο με αφορμή την περάτωση των αρχαιολογικών εργασιών αποκατάστασης του Μνημείου και την παραχώρησή του και για πολιτιστικές εκδηλώσεις κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Η αμφισβήτηση σήμερα εντοπίζεται στην τοποθέτηση ή μη πάνω στον τρούλο του μνημείου ενός σταυρού, όπως απαιτεί η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης]

1. Σύντομο νομικό ιστορικό του προβλήματος.

Ροτόντα, μνημείο της ρωμαϊκής εποχής κτίστηκε στη Θεσσαλονίκη γύρω στο 300 μ.χ., ως ειδωλολατρικός ναός των ανακτόρων, από το ρωμαίο Καίσαρα Γαλέριο και μετατράπηκε σε χριστιανικό ναό επί εποχής του Θεοδοσίου Α', περί τα τέλη του 4ου αιώνα και λειτούργησε ως τέτοιος μέχρι το 1591, οπότε, μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους, έγινε τζαμί (Βλ. σύντομο ιστορικό Μ. Τιβερίου, "Η Ροτόντα του Καίσαρα Γαλέριου στη Θεσσαλονίκη", *Το Βήμα*, 5-2-1995).

Η Ροτόντα κηρύσσεται, ως ναός του Αγίου Γεωργίου, το 1913 με πράξη του τότε Γενικού Διοικητού Μακεδονίας "εθνικό μνημείο" σύμφωνα με τον τότε ισχύοντα νόμο περί αρχαιοτήτων, τον ν. ΒΧΜΣΤ/1899, και περιέρχεται στην κτήση του κράτους ή στη δημόσια περιουσία του (dominium publicum). Το δημόσιο απέκτησε την απόλυτη, αποκλειστική, αναπαλλοτρίωτη και άρα διηγετική «κυριότητα» των κτίσματος, που κατατάχθηκε έτσι, όπως άλλωστε και κάθε

κηρυγμένο αρχαίο μνημείο, που βρίσκεται σε δημόσιο (δημοτικό, κοινοτικό ή εκκλησιαστικό) κτήμα, στα καλούμενα **δημόσια ιδιόχρηστα πράγματα**.

Στη συνέχεια σε αντίθεση με άλλα κηρυγμένα «εθνικά μνημεία», όπως η Αγία Σοφία και ο Άγιος Δημήτριος, το κράτος με απόφαση της προσωρινής κυβερνήσεως το 1917, που υπογράφεται από τον Ελευθέριο Βενιζέλο (διάταγμα 2134/1917, Εφημ. Προσωρινής Κυβερνήσεως, φ. 77/24-4-1917), μετά και από σχετικό αίτημα της γαλλικής αρχαιολογικής αποστολής, η οποία διενεργούσε ανασκαφές στη Θεσσαλονίκη, και μετά από συνεννόηση και με τον τότε φωτισμένο Μητροπολίτη Γεννάδιο, ο οποίος είχε δώσει τη συγκατάθεσή του, η Ροτόντα μετατράπηκε σε «Μακεδονικό Μουσείο» και εγκαταστάθηκε εκεί λίγο αργότερα στο προαύλιο της η ελληνική αρχαιολογική υπηρεσία βυζαντινών αρχαιοτήτων. Δεν αποδόθηκε δηλαδή στη δημόσια λατρεία ούτε παραχωρήθηκε για το σκοπό αυτό στην Εκκλησία.

Έκτοτε και μέχρι σήμερα η Ροτόντα αποτελεί για τη Διοίκηση μουσείο που λειτουργεί συνεχώς και αδιαλείπτως ως δημόσια υπηρεσία. Απόκτησε δηλαδή το μνημείο *μουσειακό προορισμό*, τον οποίο και διατηρεί τυπικά μέχρι τις μέρες μας, υπαγόμενο στη δικαιοδοσία της αρχαιολογικής υπηρεσίας. Παράλληλα όμως με αυτόν τον βασικά μουσειακό προορισμό της η Ροτόντα αποδιδόταν μετά από προηγούμενη σχετική άδεια του αρμόδιου Υπουργού και σε άλλες χρήσεις (λατρευτικές ή πολιτιστικές), που είχαν όμως περιστασιακό και μεμονωμένο χαρακτήρα. Έτσι στη Ροτόντα τελούνταν μετά τον πόλεμο και μετά από προηγούμενη άδεια του υπουργού θείες λειτουργίες, μία ή δύο φορές το χρόνο, για λογαριασμό βασικά του πανεπιστημίου, με αφορμή την έναρξη του ακαδημαϊκού έτους ή τη γιορτή των τριών ιεραρχών, διοργανώνονταν θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, εκθέσεις ζωγραφικής, χορωδιακές εκδηλώσεις, κ.ά. Κάθε μεμονωμένη χρήση της Ροτόντας εξαρτιόταν από τη χορήγηση εκ μέρους του Υπουργού διοικητικής άδειας.

Με την υπ' αριθμόν ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/34/3522/34/24-1-1995 απόφαση του Υφυπουργού Πολιτισμού, η οποία εκδόθηκε μετά από αιτιολογημένη γνώμη του Κεντρικού Συμβουλίου Αρχαιοτήτων καθορίστηκε ότι η Ροτόντα θα αποδίδεται τρεις φορές το χρόνο στη δημόσια λατρεία, χωρίς προηγούμενη άδεια της αρχής, και πιο συγκεκριμένα: την κινητή γιορτή του Αγίου Γεωργίου, στις 30 Ιανουαρίου ημέρα της πανεπιστημιακής γιορτής των Τριών Ιεραρχών και μία Κυριακή του Οκτωβρίου με την έναρξη του πανεπιστημιακού έτους. Με την ίδια απόφαση διακηρύχθηκε ότι η Αρχαιολογική Υπηρεσία "έχει δικαίωμα και υποχρέωση να προστατεύει εις το διηνεκές", λόγω της αρχαιολογικής αξίας του μνημείου και του μνημειακού προορισμού του, τη Ροτόντα και να καθορίζει τη χρήση της "απαγορεύοντας κάθε χρήση, που ενδέχεται να αποβεί βλαπτική ή επιβαρυντική για το μνημειακό του χαρακτήρα". Αναγνωρίζοντας, μάλιστα, τον θρησκευτικό

χαρακτήρα του μνημείου και τον παρεπόμενο λατρευτικό του προορισμό επέτρεψε την περιορισμένη _ορισμένες μόνο μέρες του χρόνου- λατρευτική του χρήση από την Εκκλησία, υπό τον όρο ότι θα "διατηρηθεί η παλαιοχριστιανική λειτουργική λιτότητά του".

Η εν λόγω υπουργική απόφαση προκάλεσε την μήνιν της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης, η οποία προσέφυγε στο ΣτΕ και ζήτησε την ακύρωσή της μαζί με την αναστολή εκτέλεσής της. Η Επιτροπή Αναστολών του ΣτΕ ανέστειλε τον Ιούνιο του 1995 προσωρινά την ισχύ της απόφασης του Υπουργού Πολιτισμού. Την απόφαση αυτή εκμεταλλεύτηκε η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης και αποπειράθηκε να μετατρέψει το μνημείο σε ναό εν χρήσει μεταφέροντας εκεί εικόνες και άλλα σκεύη και διαρρυθμίζοντας κατάλληλα το χώρο, εκδηλώνοντας έμπρακτα την πρόθεση της να καταλάβει το μνημείο και να το χρησιμοποιεί για λατρευτικούς σκοπούς. Το Δεκέμβριο του 1995 το ΣτΕ επανήλθε στο θέμα ύστερα από αίτηση της Ένωσης Πολιτών Θεσσαλονίκης για το Περιβάλλον και τον Πολιτισμό και ανακάλεσε την αρχική του απόφαση επαναφέροντας σε ισχύ την απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού και εκδιώκοντας ουσιαστικά την Μητρόπολη από το μνημείο.

Είναι αξιοπερίεργο εξάλλου ότι το νομικό και διοικητικό αυτό καθεστώς που επιτρέπει στην πολιτεία να καθορίζει και να ελέγχει τις χρήσεις της Ροτόντας και να απαγορεύει κάθε χρήση βλαπτική ή επιβαρυντική του μνημειακού της χαρακτήρα ουδέποτε αμφισβήτησε η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, η οποία υπέβαλλε, όλα αυτά τα χρόνια, νομιμόφρονα και αδιαμαρτύρητα αιτήσεις στην αρχαιολογική υπηρεσία για χορήγηση άδειας τελέσεως θείας λειτουργίας. Η τελευταία της αίτηση υποβλήθηκε το Δεκέμβριο του 1994, και όπως αποδείχθηκε ήταν προσχηματική, διότι απέβλεπε στη δόλια κατάληψη του μνημείου με το πρόσχημα της διοργάνωσης έκθεσης βυζαντινών εικόνων και στη μεταφορά εκκλησιαστικών αντικειμένων ώστε να αποκτήσει το κτίσμα εσωτερικά όψη ναού.

2. Η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η μεριά της Εκκλησίας για να δικαιολογήσει τη διεκδίκηση και κατοχή του μνημείου από την ίδια είχε προβάλλει στο ΣτΕ αλλά και στο Υπουργείο Πολιτισμού τις ακόλουθες δύο ενστάσεις: πρώτον, ότι κατά τους κανόνες της Εκκλησίας η Ροτόντα είναι καθαγιασμένος ιερός ναός και ότι οι μητροπολιτικές αρχές της πόλης έχουν ιερά υποχρέωση να τον λειτουργούν ως τέτοιο, και δεύτερον, ότι η προαναφερθείσα απόφαση του Υπουργού προσβάλλει το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα των ορθόδοξων πιστών στη λατρεία. Ας δούμε τις δύο αυτές ενστάσεις αναλυτικά.

Στην πρώτη ένσταση μπορούν να αντιπαρατεθούν τα ακόλουθα επιχειρήματα. Οι ιεροί κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος είτε αναφέρονται σε δογματικά ή λατρευτικά ζητήματα είτε αφορούν τις θεμελιώδεις αρχές που διέπουν τη διοίκησή της είναι, βέβαια, συνταγματικά κατοχυρωμένοι με την έννοια, όμως, ότι η Πολιτεία οφείλει να σέβεται και να περιφρουρεί τους κανόνες που διασφαλίζουν τη δογματική ενότητα της Ορθοδοξίας και την "ενότητα διοικήσεώς της" και ιδίως τους κανόνες που θεμελιώνουν το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος και όχι με την έννοια ότι υπερισχύουν των κανόνων και πράξεων της πολιτείας. (Από την εξαιρετικά πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με το αμφιλεγόμενο ζήτημα της σημασίας της συνταγματικής κατοχύρωσης των ιερών κανόνων, βλέπε υπέρ της άποψης που υιοθετείται εδώ, αντί άλλων *Χ. Παπαστάθη, Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975, Δίκαιο και Πολιτική, 15 (1988) σ. 61-84, [69-77], Ι. Κονιδάρη, Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεώς τους, Αντ. Σάκκουλα, 1994, σ. 223*).

Το άρθρο 3Σ, που κατοχυρώνει συνταγματικά τους ιερούς κανόνες θα πρέπει, εξάλλου, να ερμηνεύεται σε συνδυασμό προς το άρθρο 13Σ, που κατοχυρώνει την θρησκευτική ελευθερία, διότι μόνο έτσι γίνεται κατανοητή η βαθύτερη ratio της αρχής της "απαρασάλευτης τήρησης των ιερών κανόνων", που είναι, τελικά, η διασφάλιση και για την "επικρατούσα θρησκεία", με τρόπο πληρέστερο και τυπικά ενισχυμένο, αυτό που είναι διασφαλισμένο, ως απόρροια της θρησκευτικής ελευθερίας, για κάθε γνωστή θρησκεία: *η κατοχύρωση του αυτοδιοίκητου και της καταστατικής αυτονομίας κάθε θρησκευτικής κοινότητας*. (Για τη θεμελίωση της θέσης αυτής βλέπε κυρίως *Αν. Μαρίνου, Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, Αθήναι, 1984, σ. 133 επ. 140, 143, 147, του ίδιου. Η συνταγματική κατοχύρωσις των Ιερών Κανόνων, "Νέον Δίκαιον", 1974, 534 επ., Χ. Παπαστάθη, ό.π., σ. 73 και Ι. Κονιδάρη, ό.π., σ. 225-226.*)

Έτσι, ο ενδεχόμενος καθαγιασμός ενός ναού και η ένταξή του στην εκκλησιαστική διοικητική ενότητα μιας ενορίας δεν μπορούν, ως πράξεις θρησκευτικές ή εκκλησιαστικές, να κατισχύσουν ή να παραμερίσουν πράξεις της πολιτείας με αντίθετο περιεχόμενο ούτε να προσδώσουν, από μόνες τους, λατρευτικό προορισμό σε χώρο αρχαιολογικό που δεν κατέχει μάλιστα η εκκλησία- παρά τη θέληση της πολιτείας. Γίνεται, άλλωστε, παγίως δεκτό ότι οι κανόνες της νομοθεσίας περί αρχαίων, όπως και εκείνοι της πολεοδομίας, είναι δημόσιας τάξης και άρα δεν μπορούν να παραμεριστούν και να μη εφαρμοστούν σε περίπτωση σύγκρουσής τους με κανόνες ή πράξεις της Εκκλησίας.

Είναι προφανές, επομένως, ότι οι ιεροί κανόνες και οι πράξεις, που στηρίζονται σε αυτές, δεν έχουν τη δύναμη να αναιρέσουν το νομικό χαρακτηρισμό του κρινόμενου μνημείου, ως ιστορικό διατηρητέο, ούτε να θεμελιώσουν αλλαγή της χρήσης του ή να του προσδώσουν λατρευτικό προορισμό, όταν την ιδιότητα

αυτή την αρνείται ρητά η Πολιτεία βασιζόμενη στην ισχύουσα νομοθεσία και αποφασίζουσα, με *διακριτική ευχέρεια και δίκαιη κρίση*, σύμφωνα με τους κανόνες που διέπουν τη δράση των αρμόδιων για το θέμα αρχαιολογικών υπηρεσιών.

Η Πολιτεία οφείλει, απλώς, στο όνομα της θρησκευτικής ελευθερίας και του αυτοδιοίκητου της Εκκλησίας, να σεβαστεί, κατά τη συντήρηση και πολιτιστική αξιοποίηση του μνημείου, *το θρησκευτικό του χαρακτήρα, επιτρέποντας τη λατρευτική του χρήση εφ'όσον και καθ'όσον δεν θίγεται ο μουσειακός του προορισμός και δεν αλλοιώνεται η αρχαιολογική του αξία.*

3. Η σχετικότητα της συνταγματικής προστασίας της ελευθερίας της λατρείας.

Η δεύτερη ένσταση που προβάλλεται είναι πιο ευλογοφανής και στηρίζεται σε σταθερότερα νομικά και συνταγματικά ερείσματα: με τη μη απόδοση του μνημείου της Ροτόντας στη θεία λατρεία εμποδίζεται η ελευθερία της λατρείας των πιστών της περιοχής (βλέπε σχετική Γνωμοδότηση του καθηγητή *Χ. Παπαστάθη*, υπό ημερομηνία 9-1-1995). Μια προσεκτική, ωστόσο, εξέταση της ένστασης από συνταγματική σκοπιά, καταλήγει σε σχετικά εύκολη αντίκρουσή της.

Η ελευθερία της λατρείας (άρθρο 13 παρ.2Σ), όπως άλλωστε και η άσκηση κάθε ατομικής ελευθερίας, **είναι σχετική**, με την έννοια ότι **τελεί υπό την επιφύλαξη του νόμου** ("υπό την προστασία των νόμων") και ασκείται εφ'όσον δεν προσβάλλει τη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη. Έτσι, η άσκηση του συνταγματικού δικαιώματος της λατρείας μπορεί να απαγορευτεί ή να εμποδιστεί, όταν ασκείται κατά παράβαση της πολεοδομικής ή αρχαιολογικής ή δασικής νομοθεσίας σε χώρους ή τόπους, που δεν είναι προορισμένοι για τον σκοπό αυτό και δεν έχει προβλεφτεί κατά την αντίστοιχη νομοθεσία η ανάλογη χρήση γης.

Η ελευθερία της λατρείας δεν κατοχυρώνει, λοιπόν, για τους πιστούς ένα απόλυτο δικαίωμα να λατρεύουν το Θεό, όπου θέλουν και όποτε θέλουν, χωρίς την τήρηση των νόμων ούτε, βέβαια, κατοχυρώνει συγκεκριμένο δικαίωμα για άσκηση της λατρείας σε καθορισμένο χώρο. Εγγυάται, απλώς, στους πιστούς όλων των δογμάτων το δικαίωμα να μπορούν να λατρεύουν το Θεό, με τον τρόπο και με τα μέσα που οι πιστοί επιλέγουν και που επιβάλλουν οι κανόνες της θρησκείας τους, χωρίς αδικαιολόγητα εμπόδια και αυθαίρετες επεμβάσεις της Πολιτείας.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν φαίνεται, πάντως, να θίγεται το δικαίωμα της λατρείας, γενικά, των πιστών της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης, αφού δεν έχει ληφθεί καμία απόφαση που να αφορά τη λατρεία, γενικά, των πιστών της Θεσσαλονίκης, αλλά ούτε και η ελευθερία της λατρείας των πιστών, που υπάγονται στην ενορία της περιοχής της Ροτόντας, παρεμποδίζεται, ουσιαστικά, αφού στην

ίδια περιοχή υπάρχουν πολλοί ιεροί ναοί, στους οποίους οι πιστοί της περιοχής μπορούν, ανέτως και ακωλύτως, να εκπληρώνουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και ιδίως στον παρακείμενο, από τον οποίο και δανείστηκε η Ροτόντα το όνομά της, ναό του Αγίου Γεωργίου.

4. Η ελευθερία της λατρείας και το δικαίωμα στον πολιτισμό.

Θα πρέπει, τέλος, να υπογραμμιστεί ότι το Σύνταγμα δεν εγγυάται μόνο το **δικαίωμα των πιστών στη λατρεία**, κατοχυρώνοντας στο άρθρο 13 παρ.2 την ελευθερία της λατρείας, αλλά και το **δικαίωμα όλων των πολιτών στον πολιτισμό** και στη διαρκή φύλαξη και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς του λαού στον οποίο ανήκουν, προστατεύοντας, όπως τονίσαμε, στο άρθρο 24 παρ.1 και 6 το πολιτιστικό περιβάλλον.

Το δεύτερο δικαίωμα, ως ευρύτερο, περιλαμβάνει το πρώτο και υπερτερεί εκείνου, ιδίως στην περίπτωση που η διαφύλαξη και αξιοποίησης του πολιτιστικού αγαθού επιβάλλει, κάνει αναγκαίο, κατά την κρίση της πολιτείας, τον παραμερισμό του λατρευτικού του προορισμού, χωρίς να θίγεται ούτε να περιορίζεται αδικαιολόγητα η ελευθερία της λατρείας των πιστών.

Θα ήταν όμως λάθος αν από τη συνταγματική κατοχύρωση των δύο αυτών θεμελιωδών δικαιωμάτων συναγόταν ερμηνευτικά το συμπέρασμα ότι το Σύνταγμα καθιερώνει μια αφηρημένη και γενική ιεράρχησή τους και ότι, τάχα, το ένα από αυτά διαθέτει κατ' αρχήν ένα προβάδισμα απέναντι στο άλλο (Έτσι, *Κυρ. Κυριαζόπουλος*, ό.π., σ. 257. Πρβλ. και *Π. Παραρά*, ό.π., σ. 315, σε ό,τι αφορά την προτεραιότητα των πολιτιστικών αγαθών). Διότι, αν είναι αλήθεια ότι η θρησκευτική ελευθερία είναι ένα πρωταρχικό δικαίωμα του ανθρώπου και πρέπει κατά προτεραιότητα να προστατεύεται, άλλο τόσο είναι σίγουρο ότι το δικαίωμα στη προστασία και διαφύλαξη του πολιτιστικού περιβάλλοντος είναι ένα θεμελιώδες δικαίωμα, της τρίτης γενιάς, που το Σύνταγμα το εγγυάται ως θεμελιώδη και αναντικατάστατη αξία της σημερινής κοινωνικής συμβίωσης. Η ελευθερία της λατρείας και το δικαίωμα στον πολιτισμό είναι, λοιπόν, δύο τυπικά ισοδύναμα, συνταγματικά προστατευόμενα, αγαθά και κανένα δεν υπερτερεί, γενικά και αφηρημένα, απέναντι στο άλλο. (Ειδικά για τη σχέση ελευθερίας της λατρείας και περιβάλλοντος, βλ. τη σημαντική απόφαση του ΣτΕ 1118/1993 Αρμ. 1994. 732)

Σε περίπτωση σύγκρουσής τους με αφορμή μια συγκεκριμένη υπόθεση, απαιτείται να γίνει, από τη διοίκηση κατ' αρχήν, ειδική και συγκεκριμένη στάθμιση, με βάση, ενδεχομένως μια γενική στάθμιση, που έχει ήδη κάνει ο νομοθέτης, ή και από το δικαστή, όταν προκύψει αμφισβήτηση, με βάση γενικά, αντικειμενικά και ελέξιμα κριτήρια, ανάλογα με τη διακινδύνευση που υφίστανται στη συγκεκριμένη περίπτωση τα συγκρουόμενα αγαθά.

Για το θέμα αυτό το ΣτΕ υπήρξε άλλωστε αρκετά διαφωτιστικό. Σε μια σχετικά πρόσφατη απόφασή του κλήθηκε να αποφασίσει μετά από αίτηση ακυρώσεως σωματείου προστασίας του περιβάλλοντος για τη νομιμότητα απόφασης του Νομάρχη Αττικής με την οποία τροποποιούνταν το ρυμοτομικό σχέδιο ενός Δήμου της Αθήνας και επιτρεπόταν να αναγερθεί ναός σε πάρκο-άλσος της περιοχής. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της χώρας έκρινε παράνομη, ως αντισυνταγματική, τη σχετική τροποποίηση διότι «δεν επιτρέπεται κατά το Σύνταγμα (άρθρο 24 που προστατεύει τα δάση και τις δασικές εκτάσεις) η μεταβολή της χρήσης ή του προορισμού εντός σχεδίου πόλεων κοινόχρηστων εκτάσεων, οι οποίες καλύπτονται από βλάστηση, που έχει δημιουργηθεί τεχνητώς ή φυσικώς (πάρκα ή άλση), ειμή μόνον κατ' εξαίρεση για τη διάνοιξη δημόσιων οδών προκειμένου να εξυπηρετηθεί σπουδαία ανάγκη επικοινωνίας. Και το Δικαστήριο κατέληξε ορίζοντας ότι «η απαγόρευση της κατά προορισμό χρήσης του άλσους για την ανέγερση εντός αυτού ναού επιβάλλεται σε αρμονία με τις διατάξεις 24 του Συντάγματος και αποτελεί θεμιτό περιορισμό του συνταγματικά προστατευόμενου δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, εκδήλωση της οποίας αποτελεί και το δικαίωμα ίδρυσης ναών, διότι δεν εξαφανίζει ούτε περιορίζει υπέρμετρα το δικαίωμα αυτό, αφού είναι πάντοτε δυνατή η ανέγερση ναού σε άλλα ακίνητα του Δήμου.» (ΣτΕ 1118/1993, *Αρμενόπουλος*, 1994. 732.)

Τα μνημεία ακόμη και αυτά που έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα δεν παύουν άρα να αποτελούν **πολιτιστικά αγαθά**, αποκτήματα της παγκόσμιας και εθνικής **πολιτιστικής μας κληρονομιάς**, και σαν τέτοια προστατεύονται από το άρθρο 24 του Συντάγματος, το οποίο επιβάλλει τη λήψη θετικών μέτρων προστασίας τους και την αποφυγή πράξεων που οδηγούν στην αλλοίωση, υποβάθμιση ή επιδείνωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Αυτό σημαίνει ότι η δυνατότητα λατρευτικής χρήσης ενός μνημείου θρησκευτικού χαρακτήρα μπορεί να υποχωρήσει όταν η μετατροπή του σε ναό εν χρήσει, πρόκειται να αλλοιώσει ή να βλάψει την αρχαιολογική και ιστορική του αξία και φυσιογνωμία ή να αναιρέσει το μνημειακό του προορισμό. Το συνταγματικό δικαίωμα στη λατρεία μπορεί να παραμεριστεί στη συγκεκριμένη περίπτωση όχι μόνο διότι έτσι αποτρέπεται ένα αναπότρεπτο κακό σε ένα πολιτιστικό αγαθό, αλλά και διότι οι πιστοί έχουν ούτως ή άλλως τη δυνατότητα να ασκούν τα λατρευτικά τους καθήκοντα άνετα στις υπάρχουσες και λειτουργούσες γειτονικές εκκλησίες. Ναούς αφιερωμένους στη λατρεία του Θεού διαθέτουμε ή μπορούμε να αποκτήσουμε πολλούς, μνημεία πολιτισμού έχουμε ορισμένα και από αυτά μερικά είναι μοναδικά. Γιατί θα πρέπει να θυσιάσουμε και αυτά τα λίγα και να στερηθούμε την πολιτιστική τους αξιοποίηση, τη στιγμή που δεν βλάπτεται ουσιωδώς από την αξιοποίηση αυτή η ελευθερία της λατρείας των πιστών;

5. Το νομικό καθεστώς της Ροτόντας: δημόσιο πράγμα με μουσειακή ιδιότητα. Πολιτιστικό αγαθό συνταγματικά προστατευόμενο.

Σύμφωνα, επομένως, με την ισχύουσα περί αρχαίων νομοθεσία και τις ατομικές πράξεις της Πολιτείας που είχαν εκδοθεί, όπως είδαμε το 1913 και το 1917, η Ροτόντα χαρακτηρίστηκε "**αρχαίο κτίσμα**" ή "**ιστορικό και εθνικό μνημείο θρησκευτικού χαρακτήρα**" και ο χαρακτηρισμός αυτός είχε επιφέρει τις ακόλουθες νομικές συνέπειες:

α) Το κράτος απέκτησε και διατηρεί εσαεί την **πλήρη, αποκλειστική, απόλυτη και αναπαλλοτρίωτη κυριότητα επί του μνημείου**. (βλέπε σχετικά με την κυριότητα των αρχαίων, *Ευ. Δωρή*, Το Δίκαιον των Αρχαιοτήτων, Αθήναι, Σάκκουλας, 1985, σ. 40-46 και *Κυρ. Κυριαζόπουλου*, Προστασία πολιτιστικών αγαθών και θρησκευτική ελευθερία, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 1993, σ. 32-34 και 122 επ. Ακόμη, *Αν. Tachos*, La reglementation administrative de fond de la protection des biens culturels en droit Hellenique, Journees de la Societe de la Legislation Comparee, 1986, σ. 289--306 [295])

Η Ροτόντα, όπως και κάθε αρχαιολογικό μνημείο, ανήκει, από νομική άποψη, στην κατηγορία των **ιδιόχρηστων δημόσιων πραγμάτων**, (βλ. αντί άλλων *Πρ. Δαγτόγλου*, Γενικό διοικητικό δίκαιο, 3η εκδ., Αντ. Σάκκουλας, 1992, σ. 638 επ.), των οποίων το νομικό καθεστώς διχάζεται ως προς την παρεχόμενη προστασία, διότι η μεν **κυριότητα** των δημοσίων αυτών ακίνητων πραγμάτων, όπως είναι τα αρχαιολογικά μνημεία, ανήκει εσαεί στο κράτος και είναι αναπαλλοτρίωτη, η **χρήση** όμως και ο **προορισμός** τους ποικίλει, αρκεί να είναι ταγμένος στην εξυπηρέτηση διάφορων, δημόσιων, δημοτικών, θρησκευτικών (ΑΚ 966) ή λατρευτικών, αρχαιολογικών ή πολιτιστικών σκοπών. (Σχετικά με τη δημόσια ιδιοκτησία (domaine public) και τον προορισμό των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών και ιδίως των ναών κατά το γαλλικό δίκαιο, βλ. *P. Delvolve*, La protection des biens culturels en droit public francais, Journees de la Societe de Legislation comparee, 1986, σ. 249 επ. [270])

Η χρήση, επομένως, ενός ιδιόχρηστου δημόσιου πράγματος εξαρτάται από τη ιδιαίτερη αρχιτεκτονική φύση και τον προορισμό του πράγματος, και μπορεί να ανατεθεί με τη βούληση, πάντα, της πολιτείας σε ιδιωτικούς ή δημόσιους φορείς, σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, αρκεί να εξυπηρετείται και να μη θίγεται ο δημόσιος προορισμός του ιδιόχρηστου πράγματος.

β) ως μνημείο, με αναντίρρητη αρχαιολογική αξία και μουσειακό κατά βάση προορισμό, η Ροτόντα αποτελεί **πολιτιστικό αγαθό** και προστατεύεται από τις συνταγματικές διατάξεις του άρθρου 24Σ, προστασία που υποχρεώνει το κράτος όχι μόνο να φροντίζει για τη **διατήρηση, συντήρηση και πολιτιστική αξιοποίησή**

του, αλλά του επιβάλλει το καθήκον να αποκλείει κάθε **υποβάθμιση, αλλοίωση** και βέβαια κάθε εξάλειψη (μερική ή ολική) της μνημειακής ή πολιτιστικής αξίας του (σχετικά *Αν. Τάχου*, Δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 1995, σ. 132 επ. 136), και τις αποφάσεις σταθμός, ΣτΕ 1364/ 1981 και 3146/1986.). Αποκλείεται, επομένως, και θα πρέπει να θεωρηθεί αντισυνταγματική κάθε νομοθετική ή διοικητική απόπειρα (με νομοθετική διάταξη ή με υπουργική απόφαση), που θα έτεινε ή θα είχε ως αποτέλεσμα τον "αποχαρακτηρισμό" της Ροτόντας και θα αναιρούσε στην πράξη το μνημειακό και πολιτιστικό της προορισμό.

Η φροντίδα, επομένως, της αρμόδιας αρχαιολογικής υπηρεσίας, στη δικαιοδοσία της οποίας υπάγεται η Ροτόντα ως προς τη συντήρηση και πολιτιστική αξιοποίησή της έχει, πλέον, συνταγματικά ερείσματα, ενώ η παρεχόμενη σχετική προστασία στη χρήση της είναι διηνεκής.

γ) ως μνημείο και πολιτιστικό αγαθό, η Ροτόντα, ζωντανή μαρτυρία της ρωμαϊκής και βυζαντινής ιστορικής παράδοσης και της εν γένει πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης μας, προστατεύεται και από τις διεθνείς συμβάσεις που κύρωσε η Ελλάδα. Συγκεκριμένα ειδική προστασία στα μνημεία παρέχεται από τη διεθνή σύμβαση του Παρισιού (23.11.1972) για την προστασία της παγκόσμιας φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, που κύρωσε η Ελλάδα με το νόμο 1126/1981, καθώς και από την ευρωπαϊκή σύμβαση του Λονδίνου (6.5.1969) για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς που κυρώθηκε με το νόμο 1127/1981). Πρέπει, ακόμη, να μνημονευθεί και η διεθνής σύμβαση της Γρανάδας για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης, που κυρώθηκε με το νόμο 2039/1992 και η οποία υποχρεώνει, μεταξύ των άλλων, τα συμβαλλόμενα κράτη να "ενθαρρύνουν τη χρήση των προστατευομένων ακινήτων, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες της σύγχρονης ζωής, με απόλυτο σεβασμό του αρχιτεκτονικού και ιστορικού χαρακτήρα της πολιτιστικής κληρονομιάς". Τέλος, η Ροτόντα κατατάσσεται στα μνημεία εκείνα που η Ουνέσκο έχει με απόφασή της κήρυξη χώρο της "παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς".

Οι διεθνείς αυτές συμβάσεις, οι οποίες έχουν τυπική ισχύ υπέρτερη του κοινού νόμου, δένονται οργανικά και συνέχονται λογικά με το άρθρο 24 του Συντάγματος, που προστατεύει το πολιτιστικό περιβάλλον, συμπληρώνοντας ή ακριβέστερα εξειδικεύοντας το κανονιστικό του περιεχόμενο. Αποτελούν, πάντως, μαζί του ένα ενιαίο επιτακτικό σύνολο, το οποίο, αφενός προσδιορίζει την έννοια του "πολιτιστικού περιβάλλοντος και αγαθού " και αφετέρου χαράσσει το κανονιστικό πλαίσιο και τα όρια της νομικής προστασίας τους.(Σχετικά *Ελ. Τροβά*, Η έννοια του πολιτιστικού περιβάλλοντος κατά το Σύνταγμα του 1975/86, εκδ.. Αντ. Σάκκουλα, 1992, σ. 103 επ.)

Επομένως, από το άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος, συνάγεται, -εφόσον ερμηνευτεί το ίδιο σε συνδυασμό με την ισχύουσα εθνική νομοθεσία προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος, καθώς και με τις διεθνείς συμβάσεις που προσδιορίζουν την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς και καθορίζουν τον τρόπο της προστασίας της- μια ενισχυμένη και ειδική εγγύηση των πολιτιστικών αγαθών, τα οποία προστατεύονται, πλέον, αντικειμενικά, ως **συνταγματικές αξίες**. Από τη συνταγματική αυτή εγγύηση απορρέει άμεση και ευθεία δέσμευση του νομοθέτη και της διοίκησης, οι οποίοι υποχρεούνται, αφ'ένος να λαμβάνουν μέτρα θετικά προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, και αφετέρου να απέχουν από τη λήψη μέτρων που οδηγούν σε αλλοίωση, υποβάθμιση ή επιδείνωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος (βλ. αναλυτικά, *Ελ. Τροβά*, ό.π., σελ. 105 επ., 128-139 και 197-204, ακόμη *Α. Τάχο*, ό.π., σ. 19 επ.).

Γιατί η Ροτόντα δεν είναι ναός, χώρος δηλαδή προορισμένος στη δημόσια λατρεία και δεν μπορεί να μετατραπεί σε τέτοιο.

Διότι η Ροτόντα: α) **δεν λειτουργούσε ούτε χρησιμοποιούνταν** όλα αυτά τα χρόνια μετά την απελευθέρωση ως ναός με την έννοια του χώρου του προορισμένου σε τακτική δημόσια λατρεία, β) **δεν έχει παραχωρηθεί είτε σιωπηρά είτε ρητά από το κράτος στην Εκκλησία για να χρησιμοποιείται ως εκκλησία ή ναός**, με την έννοια που το προβλέπει και το εννοεί ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, δηλαδή οργάνωση πιστών με βάση ένα σταθερό χώρο λατρείας υπό την ευθύνη και εποπτεία του επισκόπου. γ) **δεν είχε εκ κατασκευής ούτε έχει άλλωστε σήμερα**, είτε εσωτερικά είτε εξωτερικά, διαρρυθμιστεί ή προσλάβει την **αρχιτεκτονική όψη** ναού ή εκκλησίας. **Χρησιμοποιούνταν απλώς περιστασιακά σαν να ήταν ναός**, δηλαδή ως χώρος λατρείας, μερικές φορές μόνο το χρόνο με το δανεισμένο από τον παρακείμενο ναό όνομα «Άγιος Γεώργιος» μετά από άδεια πάντα του αρμόδιου υπουργού. Η περιστασιακή αυτή χρήση του μνημείου ως χώρου λατρείας δεν αρκεί για να το μετατρέψει αυτόματα σε ναό κατά το εκκλησιαστικό δίκαιο, με την έννοια του χώρου του προορισμένου στη τακτική δημόσια λατρεία.

Ένας χώρος μπορεί κάλλιστα να είναι μνημείο και να αποκαλείται ταυτόχρονα ναός, να είναι δηλαδή μνημείο-ναός ή μνημείο θρησκευτικού χαρακτήρα. Το ζητούμενο σχετικά με την Ροτόντα δεν είναι αν είναι μνημείο ή ναός αλλά αν, ενώ είναι κηρυγμένο μνημείο και προστατεύεται ως τέτοιο, μπορεί να ταυτόχρονα να λειτουργεί και ως χώρος δημόσιας λατρείας, αν μπορεί να γίνει ναός εν χρήσει και να περιέλθει στη δικαιοδοσία της Μητρόπολης. Η αντιδικία δεν αφορά άλλωστε την ονομασία του ρωμαϊκού αυτού κτίσματος ή τον χαρακτηρισμό του ως ναού ή μνημείου αλλά την εξουσία χρήσεως: το ποίος πρέπει να έχει την εξουσία χρήσεως

της Ροτόντας, το κράτος ή η Εκκλησία. Τον θρησκευτικό χαρακτήρα του μνημείου ουδείς μπορεί να αμφισβητήσει ούτε επιδέχεται αμφισβήτηση το ιστορικό γεγονός ότι την βυζαντινή περίοδο η Ροτόντα ήταν χώρος λατρευτικός των χριστιανών άρα ναός. Η διαπίστωση όμως αυτή και ο χαρακτηρισμός της Ροτόντας ως μνημείου-ναού δεν οδηγεί αυτόματα στο συμπέρασμα ότι πρέπει και σήμερα να χρησιμοποιείται κυρίως ως ναός, όταν η αρχαιολογική του αξία και η σημερινή του συντήρηση και προστασία ως μνημείου δικαιολογούν και επιβάλλουν τον παραμερισμό της δυνατότητας της λατρευτικής του χρήσης, ενώ αντίθετα λόγοι πολλοί συνηγορούν υπέρ της αξιοποίησής του κυρίως ως χώρου μουσειακού και πολιτιστικού.

Η ενδεχόμενη μετατροπή της Ροτόντας σε ναό εν χρήσει, όπως αποδεδειγμένα επιδιώκει η Μητρόπολη, θα έχει οδυνηρές συνέπειες στην αρχαιολογική αξία και στην προστασία του μνημείου, πέρα από το γεγονός ότι αποτελεί ενέργεια που αντιτίθεται στην αρχαιολογική νομοθεσία και περιφρονεί το Σύνταγμα.

Η Ροτόντα ως κτίσμα του «αρχαίου κόσμου» ανήκει κατά την αρχαιολογική νομοθεσία στον ελληνικό λαό και στην ελληνική Πολιτεία. Ως αγαθό της «παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς» ανήκει στην οικουμένη και δικαιούνται να το επισκέπτονται και να το θαυμάζουν όλοι οι άνθρωποι. Ως μνημείο μοναδικής αρχαιολογικής αξίας που αποτυπώνει στην αρχιτεκτονική του φυσιογνωμία τρεις διαφορετικούς πολιτισμούς, τον ρωμαϊκό, τον χριστιανικό και τον μουσουλμανικό, συμβολίζει κατά τρόπο ανάγλυφο την πολυπολιτισμική ιστορική ταυτότητα της Θεσσαλονίκης και για το λόγο αυτό προέχει η διαφύλαξη της αρχαιολογικής αυθεντικότητάς του.

Αντώνης Μανιτάκης

Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου

στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης